

impossibility of using the results of older population censuses, as well as the unreality of the earlier implementation of the first post-war population census, eventually led to a compromise solution in the form of a register of the civilian population in 1946. The aim of the article was to present the register in terms of its focus, methodology, preparation, course, as well as the content itself, and last but not least, we will also try to analyze some basic results.

Kľúčové slová: súpis zásobovaných osôb; špeciálny populačný súpis 1946; metodika; základné výsledky; Slovensko;

Keywords: Register of Food Supplied Persons; Special Population Register 1946; Methodology; Basic Results; Slovakia;

Úvod

Sčítanie obyvateľov má na území Slovenska bohatú históriu¹, pričom táto najväčšia štatistická akcia si prešla viacerými historickými míľnikmi a zaznamenala od svojich moderných prvopočiatkov v roku 1869 značný kvalitatívny rozmach.² Okrem riadne plánovaných a približne v desaťročných odstupoch aj realizovaných sčítaniach sa uskutočnilo aj niekoľko ďalších veľkých štatistických akcií snažiacich sa podchytiť stav, rozmiestnenie a charakter populácie Slovenska. K týmto krokom v 20. storočí sa na Slovensku pristupovalo predovšetkým v nadväznosti na predchádzajúce významné historické zmeny. Išlo jednak o skončenie prvej svetovej vojny, vznik samostatného Československa a s tým spojené snahy obhájiť Slovensko ako súčasť Československa a stanoviť hranicu s Maďarskom na Parížskej mierovej konferencii. To bolo prvotnou myšlienkou Mimoriadneho popisu ľudu z roku 1919, prvého sčítania ľudu konaného v samostatnom Československu na území Slovenska.³ Druhou takouto špecifickou štatistickou akciou mimo plánované sčítanie ľudu bol narýchlo realizovaný census obyvateľstva z konca roku 1938. Po značných územných stratách v prospech Nemecka, Poľska a najmä Maďarska Ministerstvo vnútra Slovenskej krajiny potrebovalo narýchlo získať základný obraz o obyvateľstve okliešteného Slovenska a realizovalo jednoduché sčítanie, no zároveň bol záujem o údaje, ktorými by sa mohla autonómna vláda brániť silnejúcim požiadavkám nemeckej menšiny o kultúrnu autonómiu.⁴ Toto sčítanie malo za cieľ získať údaje o počte obyvateľov, štátnej

¹ Príspevok je výsledkom riešenia grantovej úlohy MŠSR VEGA č. 1/0097/20 Malé dejiny veľkých akcií: sčítania ľudu a súpisové akcie na Slovensku v rokoch 1919 – 1950.

² Bližšie k sčítaniam ľudu na území Slovenska v prvej polovici 20. storočia pozri napr. ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940. Brno, 2012.

³ Podrobnejšie sa problematike sčítania ľudu na Slovensku v roku 1919 venuje predovšetkým práca TIŠLIAR, Pavol. Mimoriadne sčítanie ľudu z roku 1919: Príspevok k populačným dejinám Slovenska. Bratislava, 2007. Novšie poznatky priniesla tiež štúdia TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Malé dejiny veľkých akcií: Sčítanie ľudu z roku 1919. In *Studia Historica Nitriensia*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 113-130; TIŠLIAR, Pavol. Cesta k prvému úradnému lexikónu sídel na Slovensku. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2015, roč. 3, č.1, s. 51-62.

⁴ ŠPROCHA – TIŠLIAR, Demografický obraz, s. 19-20.

príslušnosti, náboženskom vyznaní, národnosti a veku osôb.⁵ Vyznačovalo sa viacerými špecifikami (napríklad pracovalo s trvalo bývajúcim obyvateľstvom), no rovnako ako v prípade prvého povojnového cenzu, výsledky boli publikované len v obmedzenej podobe a rozsahu a v súčasnosti je jasné, že kompletne údaje už nikdy k dispozícii nebudú.⁶ Na oklieštenom území Slovenskej republiky sa v roku 1940 uskutočnilo aj riadne plánované sčítanie ľudu.⁷ Aj v jeho prípade však platí, že vo vedeckej obci ide o menej známu a málo prebádanú sčítaciu akciu aj napriek svojmu statusu oficiálneho cenzu. Opätovnou hlavnou príčinou bol charakter a najmä výrazne obmedzený rozsah publikovaných údajov. Štátny štatistický úrad síce už v roku 1941 publikoval prvé predbežné výsledky⁸ a v roku 1942 bol vydaný topografický lexikón sídel,⁹ no ďalšie údaje boli publikované až po vojne.¹⁰ Dá sa predpokladať, že dôvodom, prečo ani toto sčítanie nebolo kompletne spracované a jeho výsledky publikované, spočíva v obavách nad reakciou nemeckej politickej špičky,¹¹ ktorá ostro odmietla už predchádzajúci cenzus v roku 1938.

Pravdepodobne najmenej známy a predovšetkým v najmenšom rozsahu preskúmaný a analyzovaný je povojnový cenzus (súpis) zásobovaných osôb Slovenska z roku 1946. Len nedávno skončená druhá svetová vojna, snahy o rýchlu nápravu škôd, prebudovanie národného hospodárstva, zabezpečenie životných potrieb, ako aj značné presuny obyvateľstva predstavovali len časť z faktorov vytvárajúcich tlak na kompetentné orgány. Jedným z kľúčových aspektov riešenia uvedených otázok sa ukázal byť nedostatok aktuálnych údajov. Kým od posledného československého sčítania v podstate ubehlo viac ako 15 rokov a jeho výsledky tak nemohli z časového hľadiska reflektovať realitu, cenzus z roku 1938 neobsahoval všetky potrebné informácie a rovnako ako sčítanie

⁵ MVSR – Štátny archív Košice, pobočka Rožňava, f. Okresný úrad v Revúcej, 1923 – 1945, krab. č. 34, sign. č. 1671/1938 prez. Obežník Krajinského úradu č. 396-001/2a-1938 určil, že sa má zistiť počet obyvateľov Slovenskej krajiny, národnosť, náboženstvo a štátne občianstvo.

⁶ Bližšie k niektorým špecifickým črtám sčítania ľudu z 31.12.1938 pozri ŠPROCHA – TIŠLIAR, Demografický obraz, s. 18-20.

⁷ Bližšie k sčítaniu napr. ŠPROCHA – TIŠLIAR, Demografický obraz, s. 20-23.

⁸ Predbežné výsledky sčítania ľudu : Slovenská republika má okolo 2,653.564 obyvateľov – v Bratislave žije 138.000 ľudí – Slovenské mestá podľa veľkosti. In Slovenská pravda, 23. marec 1941, s. 1 a podrobnejšie v Štatistické zprávy, č. 6, roč. II/1941, séria A, 1.

⁹ Lexikón obcí Slovenskej republiky. Bratislava, 1942. Obsahoval len údaje o počte prítomného obyvateľstva v čase sčítania a počte domov.

¹⁰ Konkrétne išlo o údaje týkajúce sa vekovej štruktúry a v okresných sumároch údaje o ekonomickej aktivite, národnosti a náboženskom vyznaní. Údaje boli postupne publikované v Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu 1946. Bratislava, 1946, s. 16-19; Štatistická príručka Slovenska 1947. Bratislava, 1947. Ďalšie údaje tiež MVSR Slovenský národný archív v Bratislave, f. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave, 1945 – 1951 (1952), kart. č. 1 a 38. Až nedávno sa podarilo po niekoľkoročnom výskume publikovať časť podrobnejších výsledkov o národnosti obyvateľstva obcí Slovenskej republiky v práci TIŠLIAR, Pavol. Národnostný kataster Slovenska v roku 1940. Bratislava, 2011.

¹¹ SCHVARC, Michal. Majorita – minorita. Vzťah Nemcov a Slovákov v rokoch 1939 – 1945 na príklade obce Handlová. In MIČKO, Peter a kol. Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1938 – 1948. Banská Bystrica, 2009, s. 65.

1940 sa dotýkal len časti územia Slovenska.¹² Navyše, ako sme uviedli vyššie, ani v nich získané údaje nikdy neboli plne spracované a publikované. Preto sa už v prvých mesiacoch po vojne vynorila otázka realizácie nového sčítania obyvateľov. Štatistický úrad spolu s ďalšími orgánmi verejnej správy však namietali, že takáto akcia je logisticky, personálne a najmä finančne veľmi náročná a vzhľadom na stále prebiehajúce značné zmeny v obyvateľstve (predovšetkým odsun nemeckého obyvateľstva, pripravovaná výmena Maďarského obyvateľstva a osídľovanie pohraničia) nemá ani význam ju realizovať. Plánovaným rokom riadneho sčítania ľudu tak zostal rok 1950. Kompromisným riešením sa preto mali stať špeciálne súpisy obyvateľstva. Tie boli paradoxne uskutočnené v oboch častiach Československa separátne bez nadväznosti, či vzájomnej komunikácie so značným časovým odstupom i odlišnými obsahovými prvkami. Na druhej strane ich spoločným znakom bolo úzke previazanie s registrom zásobovaných osôb, aj preto sa často označujú ako súpisy zásobovaných osôb.

Vzhľadom na skutočnosť, že predmetná sčítacia akcia je menej známou a jej výsledky sú zatiaľ v širšej miere prehliadané, bude cieľom nášho príspevku jednak predstavenie súpisu po stránke jeho zamerania, metodiky, príprav, priebehu, ako aj samotného obsahu a v neposlednom rade sa tiež pokúsime analyzovať aj niektoré základné výsledky, ktoré priniesol.

Povojnová obnova hospodárstva na Slovensku a potreba aktuálnych údajov

Posledné dva vojnové roky a najmä obdobie od júna 1944 do oslobodenia je možné z hľadiska hospodárskych dejín Slovenska označiť ako deštruktívne.¹³ Enormný rozsah vojnových škôd prezentujú nasledujúce štatistické údaje.¹⁴ Tie pochádzali z pevne stanovenej štatistickej klasifikácie, pričom informácie boli zbierané prostredníctvom špeciálnych štruktúrovaných dotazníkov.¹⁵ Na základe nich vieme povedať, že celková hodnota vojnových škôd v rokoch 1939 – 1945 bola na území Slovenska vyčíslená na viac ako 114 461 mil. Kčs. Ako dodáva Miroslav Londák¹⁶, išlo približne o sumu rovnajúcu sa trom národným dôchodkom Slovenska. Postihnutá bola predovšetkým infraštruktúra (cesty, železnice) a bytové podmienky obyvateľstva. Z celkového počtu 3359 obcí na Slovensku v takmer 60 % z nich boli nahlásené poškodené alebo úplne zničené domy. V podrobnom členení išlo o viac ako 21 tis. úplne zničených a viac ako 72 tis. poškodených domov. Ešte väčšie škody utrpela infraštruktúra. Približne 1000 km ciest bolo zničených, ďalších viac ako 2400 km bolo poškodených, pričom zničených alebo poškodených bolo takmer 2000 mostov. Obrovské škody utrpeli aj železnice. Z celovej dĺžky voľnej

¹² TIŠLIAR, Národnostný kataster, s. 21-23; tiež SNA, f. Štátny plánovací a štatistický úrad, 1945 – 1951 (1952), kart. 1.

¹³ Bližšie napr. HALLON, Ľudovít – FABRICIUS, Miroslav. Slovensko-nemecké hospodárske vzťahy a vojnové škody na prelome rokov 1944 – 1945. In HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter (eds.) Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945. Bratislava, s. 472; HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948 (Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo). Bratislava, 2011.

¹⁴ Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 384

¹⁵ Bližšie pozri HALLON – FABRICIUS, Slovensko-Nemecké hospodárske vzťahy, s. 473-474.

¹⁶ LONDÁK, Miroslav. Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960). Bratislava, s. 15.

koľajovej siete bolo zoraním alebo odstrelením zničených takmer 36 % a ďalších 31 % pripadalo na vedľajšie staničné koľaje. Rozsah skazy umocňovali ešte straty výhybiiek (viac ako dve tretiny) a najmä počty zničených a odviečených rušňov a vozňov.

Frontové udalosti veľmi negatívne zasiahli aj samotný výrobný proces. Index priemyselnej produkcie klesol v roku 1945 v porovnaní s rokom 1943 na 36 bodov a súčasne s tým sa výrazne znížil aj počet pracujúcich robotníkov v priemysle (na menej ako dve tretiny predchádzajúceho roka).¹⁷

Inflačná vojnová špirála znehodnotila domácu menu (vo väčšej miere v Česku ako na Slovensku), vysoký štátny dlh, nerealizovateľné pohľadávky najmä voči Nemeckej ríši, ako aj nedostatok devíz potrebných na obchodovanie na zahraničných trhoch v kombinácii s početnými presunmi obyvateľstva, stratami produktívnej zložky (priamo úmrtím alebo vysťahovaním i nepriamo v dôsledku zhoršeného zdravia, úrazov a pod.) spolu s vyššie prezentovanými škodami vytvárali komplex veľkých problémov, ktorými čelila znovu obnovená Československá republika.

Samotný proces povojnovej obnovy na predvojnovú úroveň je možné rozdeliť do dvoch základných etáp. V prvej prebiehajúcej v podstate tesne po skončení vojnových operácií až do konca roku 1946 boli riešené najakútnejšie problémy hospodárskeho života a zásobovania obyvateľstva. V druhej etape, ktorá sa kryje s dvojročným plánom (1947 – 1948) došlo k snahe o komplexnejší prístup nielen v podobe obnovy, ale aj samotného rozvoja hospodárstva.¹⁸ Práve v tejto fáze pociťovali kompetentné orgány (pozri nižšie) akútny nedostatok kvalitných, aktuálnych a realitu prezentujúcich štatistických údajov. To bol jeden z hlavných dôvodov, prečo napokon pristúpili najprv na Slovensku a s určitým časovým odstupom aj v Česku k realizácii špeciálnych súpisov obyvateľstva ešte pred samotným riadne plánovaným sčítaním ľudu.

Ako sme už spomenuli, dôležitou úlohou povojnovej hospodárskej politiky Československa bola snaha o prestavbu mechanizmu fungovania ekonomiky založenej stále na zmiešanom vojensky riadenom hospodárstve. Na jednej strane stála trhom riadená ekonomika. Akýsi protipól predstavovala centrálna a direktívne riadená ekonomika, pričom kompromisom mala byť syntéza oboch prístupov. Ako v tomto smere dodáva Londák¹⁹, zložitá povojnová ekonomická situácia si vyžiadala nové racionálne formy riadenia ekonomického života, pre ktoré bolo typické opúšťanie trhových mechanizmov. Myšlienka plánovaného riadenia bola všeobecne prijímaná naprieč všetkými hlavnými politickými subjektmi.²⁰ Aj preto pomerne rýchlo boli vytvorené aj inštitucionálne predpoklady k jeho praktickej realizácii. Vzniká Hospodárska rada (apríl 1945) ako pomocný orgán vlády pre hospodárske otázky. Ďalej to bol pomocný orgán vlády pre technické otázky plánovacej činnosti v podobe Státního úradu plánovacího (ďalej

¹⁷ Tamže, s. 16.

¹⁸ Podrobnejšie k tejto problematike napr. PRŮCHA, Václav et al. *Hospodárske dejiny Československá v 19. a 20. storočí*. Bratislava, 1974; PRŮCHA, Václav et al. *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992*. 2. Díl. Období 1945 – 1992. Brno, 2009.

¹⁹ LONDÁK, *Otázky industrializácie*, s. 20.

²⁰ Pozri tiež PRŮCHA, *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992*, s. 150

ŠÚP) v Česku a na Slovensku Štátneho plánovacieho a štatistického úradu (ďalej ŠPSÚ). Výsledkom týchto snáh bolo vytvoriť celoštátne unifikovaný ekonomický mechanizmus, pričom práve aplikácia národohospodárskeho plánovania mala urýchliť obnovu hospodárstva, zabezpečiť jeho štrukturálnu prestavbu a vytvoriť podmienky pre väčšiu odolnosť ekonomiky voči konjunkturálnym výkyvom vo svetovom hospodárstve. Rovnako tiež mala zmiernovať diferencie v ekonomickej a sociálnej úrovni regiónov, vrátane rastu životnej úrovne a opätovného naštartovania industrializačného procesu Slovenska.²¹

Obrovské priestorové presuny obyvateľstva²² reagujúce na vojnovú situáciu a povojnový vývoj výrazným spôsobom ovplyvnili nielen početnosť, geografické rozmiestnenie a štrukturálne charakteristiky Československa (a v menšej miere aj Slovenska), ale drasticky sa podpísali aj na pracovnej sile a situácii na pracovnom trhu v prvých povojnových rokoch. Ako uvádza Průcha a kolektív²³, na rozdiel od predmníchovskej éry, kedy na trhu práce prevažovala ponuka nad dopytom, bola teraz situácia (myslené najmä v Česku) opačná. Namiesto nezamestnanosti zavládol nedostatok pracovných síl, ktorý v niektorých odvetviach (najmä baníctvo, poľnohospodárstvo, lesníctvo) dosiahol nebezpečných rozmerov. Okrem toho sa zhoršila aj pracovná výkonnosť zamestnaných osôb. V tomto kontexte vyvstávala otázka ako a či vôbec má štát do procesu redistribúcie pracovných síl zasahovať. Keďže existovali jasné signály, že vývoj zamestnanosti vzhľadom na nežiaduce priestorové a medziodborové presuny neprináša potrebné zmeny a v pohraničí sa pripravovalo vysťahovanie nemeckého obyvateľstva, spolu s plánovanou akciou osídľovania uvoľneného priestoru bolo zrejmé, že štát bude musieť intervenovať. Prvé kroky k riadeniu pracovných síl boli uskutočnené už júni 1945 v Česku a v novembri toho istého roku na Slovensku v podobe úradov na ochranu práce. Ich sieť bola postupne dobudovaná na prelome rokov 1945 a 1946, pričom ich hlavnou činnosťou spočiatku bolo sprostredkovanie práce, mzdové otázky, živnostenská inšpekcia, pracovné lekárstvo a ďalšia starostlivosť o zamestnancov.²⁴ Ako uvádza Průcha a kol.²⁵, činnosť týchto orgánov sťažoval neexistujúci spoľahlivý prehľad ani o zdrojoch pracovných síl, ani o potrebách jednotlivých odvetví.

Na Slovensku však bola situácia na trhu práce do značnej miery odlišná od tej českej. Vzhľadom na štruktúru hospodárstva, väčšie vojnové škody a pretrvávajúcu agrárnu preľudnenosť naďalej pretrvávali problémy s hľadaním obživy. Tieto problémy čiastočne zmiernilo presídlenie priemyselných podnikov, zariadení a strojov z českého pohraničia. To však bolo vo svojej prvej fáze pomalé a značne neefektívne a zintenzívnilo sa až v druhej polovici roka 1946.²⁶ Preto

²¹ Tamže, s. 150.

²² Niektorí autori odhadujú, že počas rokov 1938 – 1948 zmenila bydlisko približne tretina obyvateľstva sídliaceho na území Československa v roku 1938. Bližšie napríklad PRŮCHA, Hospodárské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, s. 130.

²³ Tamže s. 141.

²⁴ Tamže s. 141.

²⁵ Tamže.

²⁶ Bližšie pozri LONDÁK, Miroslav. Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960). Bratislava, 1999, s. 40-42.

obyvateľstvo často zobralo osud do svojich rúk a odchádzalo za prácou do Česka alebo sa natrvalo usadilo v českom pohraničí. Podľa údajov z českého súpisu obyvateľstva z mája 1947, bolo v pohraničných okresoch prítomných viac ako 110 tis. osôb pochádzajúcich zo Slovenska.²⁷

V kontexte uvedenej povojnovej situácie na trhu práce je zrejmé, že dôležitou úlohou dvojročného plánu bolo získavanie nových pracovníkov. Odhadovalo sa pritom, že aby došlo k naplneniu vytýčených cieľov bude potrebné pre výrobnú sféru zaistiť až 590 tis. pracujúcich. V prípade Slovenska sa uvažovalo, že bude postačovať približne desatina.²⁸ Tento proces mal prebiehať jednak národnou mobilizáciou, ale aj štrukturálnymi zmenami prostredníctvom medziodvetvovej redistribúcie. Počítalo sa tiež s preradením pracovníkov zo štátnej správy do výroby a s návratom časti pracovných síl do pôvodných robotníckych profesií.²⁹ Opätovne sa v tomto smere vynára potreba aktuálnych informácií a potreba realizácie povojnového súpisu obyvateľstva.

Jednou z bezprostredných úloh v prvých povojnových mesiacoch kompetentných orgánov bolo zabezpečenie výživy obyvateľstva. Situácia v poľnohospodárstve však bola značne komplikovaná. Postup frontu v mnohých obciach neumožnil obhospodáriť pôdu, inde na potrebné práce absentovala pracovná sila, chýbalo náradie, osivá, či hospodárske zvieratá. Ničená alebo rekvirovaná bola tiež vo veľkej miere mechanizácia. Najhoršia situácia bola na severovýchode Slovenska k čomu prispelo aj nepriaznivé počasie. V roku 1945 tak výrazne klesli výnosy plodín i stavy hospodárskych zvierat a veľké plochy poľnohospodárskej pôdy boli zdevastované.³⁰ Širšiemu rozšíreniu hladu medzi obyvateľstvom sa podarilo zabrániť vďaka potravinovej pomoci zo Sovietskeho zväzu, prostredníctvom dodávok UNRRA³¹, ale aj prinavrátením úrodných južných oblastí a tiež uspokojivou úrodou v roku 1946.³² Aj napriek tomu v prvých povojnových mesiacoch ťažká zásobovacia situácia spôsobovala, že ešte koncom roka 1945 výživná hodnota prídeltov klesla na 60 % odporúčanej normy.³³

Už počas Slovenskej republiky chýbali na trhu viaceré základné komodity, a preto boli v roku 1940 zavedené odberné knižky a bolo vydané vládne nariadenie o zákaze hromadenia predmetov dennej potreby. Nebol však zavedený lístkový systém (podobne ako v Nemecku, či Protektoráte Čechy a Morava), ale vytvoril vlastný prídeltový systém. Ten bol založený na evidencii nákupov v osobitných knižkách.³⁴ Po skončení vojny bol tento liberálnejší distribučný systém upravený podľa vzoru českých krajín. Od novembra 1945 tak bol aj na Slovensku

²⁷ VAŇO, Boris et al. *Obyvateľstvo Slovenska 1945 – 2000*. Bratislava, 2001, s. 13.

²⁸ PRŮCHA, *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992*, s. 212.

²⁹ Tamže.

³⁰ HALLON – SABOL – FALISOVÁ, *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*, s. 84-90.

³¹ United Nations Relief and Rehabilitation Administration bola medzinárodná organizácia, ktorej úlohou bolo organizovať pomoc vojnovými zničeným oblastiam, zavraždeným osobám a utečencom, ktorí po skončení vojny žili v táboroch mimo svojej vlasti. LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992*. Bratislava, s. 99. Detailne k dodávkam UNRRA na Slovensko v rokoch 1945 a 1946 pozri napr. *Štatistická príručka Slovenska 1947*, s. 251-256.

³² Tamže s. 87.

³³ PRŮCHA, *Hospodárske a sociálne dejiny Československa 2. Díl*, s. 210.

³⁴ LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V. 1938 – 1945*. Bratislava, 2012, s. 232.

zavedený prídellový lístkový systém, no predsa sa len vyznačoval niektorými rozdielmi. Predovšetkým nezahrňal viaceré tovary osobnej spotreby a z prídellu potravín boli vylúčené osoby považované za samozásobiteľov (vlastniace viac ako 0,5 ha).³⁵ Aj keď existovali početné výhrady voči prídellovému (lístkovému) systému a povinnosti dodávok v primárnom sektore, povojnová problematická situácia zatiaľ neumožňovala odklon od tejto praxe.³⁶ Práve spresnenie niektorých údajov o zásobovaní civilného obyvateľstva mal priniesť pripravovaný súpis.

Pozadie súpisu zásobovaných osôb v roku 1946 na Slovensku

Potreba aktuálnych a celé územie a tým aj populáciu Slovenska pokrývajúcich údajov tesne po skončení druhej svetovej vojny v kombinácii s nemožnosťou realizácie riadneho plánovaného sčítania ľudu, vytvorili predpoklady pre nájdenie alternatívneho riešenia danej situácie. Ako v tomto smere píše Fajfr a Sekera³⁷, po druhej svetovej vojne vznikla akútna potreba kvalitných a reálnych údajov o obyvateľstve Československa. Keďže však nebolo možné v prvých rokoch po vojne hneď pristúpiť k realizácii riadneho sčítania ľudu, ktoré bolo naplánované až na rok 1950, ako náhradu za to mali byť realizované dva, na sebe nezávislé súpisy obyvateľstva. Ako dodáva Zdeněk Jureček³⁸ „*oba byly dětmi své doby, která žádala rychlého a pohotového řešení a dávala daleko spíše přednost improvisaci před dlouhými přípravami a úvahami.*“

V prípade Slovenska akútne údaje o trhu práce potreboval predovšetkým odbor plánovania Štátneho plánovacieho a štatistického úradu, a to najmä v súvislosti s mobilizáciou a redistribúciou pracovných síl vo vybraných (najmä remeselných) povolaniach. Sekundárnym malo byť spresnenie týkajúce sa niektorých otázok spojených so zásobovaním obyvateľstva a jeho evidenciou. V Česku bol predovšetkým dopyt o údaje vekového zloženia a povolania obyvateľstva, ktoré sa mali stať základom pre pripravovanú reformu zákona o dôchodkovom poistení.

Po dohode ŠPSÚ a Povereníctva prevýživu a zásobovanie (ďalej Povereníctvo) bol súpis na Slovensku realizovaný od 23. 9. do 4. 10. roku 1946.³⁹ Z uvedeného je jasné, že nebola dodržaná zásada aktuálnosti, teda nebol stanovený rozhodujúci okamih, ku ktorému mali byť zisťované údaje reflektované. Z logistického hľadiska bolo rozhodnuté, že samotný zber údajov bude realizovať Povereníctvo prostredníctvom miestnych národných výborov (ďalej MNV). Na základe vyhlášky č. 168/1946 zo 17. 9. 1946 o evidencii zásobovaných osôb vyplývalo, že:

1. Majitelia odberných knižiek (legitimácií) alebo iných dokladov, dokazujúcich nárok na potravinové lístky, majú povinnosť si zakúpiť, nechať

³⁵ LETZ, Slovenské dejiny VI. 1945 - 1992, s. 98 a 99.

³⁶ PRŮCHA, Hospodářské a sociální dějiny Československa 2. Díl, s. 115.

³⁷ FAJFR, František - SEKERA, Václav. Předmluva. In Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947, 1951, s. 3.

³⁸ JUREČEK, Zdeněk. Úvodní poznámky. Příprava, provedení a zpracování soupisu. In Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947, 1951, s. 7.

³⁹ V Česku sa vzhľadom na pokračujúci odsun nemeckého obyvateľstva a osídľovanie pohraničia k súpisu prišlo až neskôr, keďže rozhodujúci okamih bol stanovený na polnoc z 22. 5. na 23. 5. roku 1947.

vyplniť na úradoch MNV a odovzdať podľa miesta trvalého bydliska držiteľa v čase od 23. septembra do 4. októbra 1946 lístok Evidencia zásobovaných osôb (obr. 1).

2. Uvedenú povinnosť mala hlava každej domácnosti, ktorá vlastnila predmetný doklad.
3. V prípade, že nedošlo k vyplneniu a odovzdaniu evidenčného lístka na príslušnom mieste, nesmeli byť od 19. zásobovacieho obdobia takejto osobe vydané lístky na potraviny.
4. Evidenčný lístok obsahoval: priezvisko a meno osôb v domácnosti, rok narodenia, rodinný stav, povolanie (vyučené), druh podniku, v ktorom bola osoba zamestnaná a ako v ňom bola zamestnaná.

V následných smerniciach Povereníctvo informovalo podrobnejšie o súpise, jeho metodike a priebehu. Evidenčné lístky dostávali jednotlivé zásobovacie oddelenia MNV priamo z tlačiarne. V prípade nedostatku mali žiadať o dodanie ďalších priamo Povereníctvo (odbor distribúcie). Doba na vypísanie a odovzdanie evidenčných lístkov bola stanovená na vyššie uvedený časový úsek (od 23. 9. do 4. 10. 1946), pričom MNV len čo skompletizovala vypísané a odovzdané lístky za všetky domácnosti, mala ich priamo odosielať Povereníctvu, usporiadané podľa ulíc a domových čísel. Túto povinnosť si MNV mali splniť najneskôr do 7. októbra 1946. Z evidenčných lístkov tak neboli zostavované žiadne obecné ani okresné sumáre, ktoré tvorili základné regionálne prehľady vo všetkých predošlých sčítacích akciách, ale celý materiál bol rovno zaslaný na centrálnu spracovanie. Ich absencia bola odôvodnená nižšou prioritizáciou údajov o počte osôb v obciach a okresoch, ktoré boli podľa ústredných orgánov dostatočne kvalitné z výkazov o počte vydávaných potravinových lístkov. Primárnym cieľom teda zostávalo získať, čo najrýchlejšie údaje o vybraných štrukturálnych charakteristikách obyvateľstva. Keďže za priebeh a zber údajov zodpovedali vybraní pracovníci MNV a nedošlo ani k tvorbe sumárnych hárkov, nebolo potrebné vymenovať a špeciálne školiť externé pracovné sily v podobe sčítacích komisárov a revízorov. Aj to skracovalo čas potrebný na vykonanie súpisu a zároveň bolo ďalšou zvláštnosťou pripravovaného súpisu.

Miestne obyvateľstvo bolo informované o súpise a povinnostiach, ktoré z neho vyplývali, prostredníctvom pracovníkov MNV. Pri neúčasti hrozili sankcie. Úrady MNV pritom boli povinné vo svojej evidencii zaznamenať, či evidenčný lístok bol odovzdaný v stanovenej lehote a rovnako tiež boli zvlášť evidované prípady, keď k tomu nedošlo. V realite tak každý vlastník odbernej knižky, alebo iného dokladu oprávňujúceho na odber potravín, mal povinnosť si do Evidenčného lístku zásobovaných osôb zapísať všetky osoby v domácnosti, ktoré boli zapísané aj v knižke, a na ktorých poberal lístky. Ich zoznam mal byť usporiadaný podľa veku (od najstaršieho po najmladšieho). Menný zoznam zapísaných osôb v evidenčnom lístku a v odbernej knižke kontroloval poverený zamestnanec MNV. Ten istý zamestnanec následne v kartotéke zásobovaných osôb uviedol, že evidenčný lístok bol majiteľovi odbernej knižky vystavený. Následne po vyplnení lístku za všetky osoby a jeho odovzdaní bolo v kartotéke zapísané, že bola splnená súpisná povinnosť. Po skončení súpisnej akcie tak bolo možné jednoducho

identifikovať, ktoré osoby sa nesčítali a vytvoriť ich zoznam. Ten jednotlivé MNV posielali osobitne Poverenictvu. Vzhľadom na uvedený metodický koncept, keď osoby prišli na miesto prijatia a odovzdania evidenčného lístka (a vďaka tomu dostali aj potravinové lístky), odpadala terénna práca sčítacích komisárov a nebola ani potrebná samotná terénna príprava súpisu. Navyše predmetom súpisu neboli domy a byty, ale len zásobované osoby, preto odpadla aj územná príprava v podobe revízie domových čísel, zoznamu sídel, či tvorby sčítacích okrskov, ktoré boli nevyhnutné v predchádzajúcich sčítacích akciách. V zmysle uvedeného sa tak do evidenčného lístka zaznamenali informácie len za tie osoby, ktoré sa trvalo stravovali v domácnosti hlavy rodiny (majiteľa odbernej knižky). Okrem rodinných príslušníkov sem spadalo aj domáce služobníctvo, čel'ad' a ďalší pomocníci, ktorých vyživoval majiteľ (zamestnávateľ). Ak v čase konania súpisu v domácnosti absentovali niektoré osoby v dôsledku pracovných povinností alebo štúdia, do evidenčného lístka nemali byť zapísané. Dotyčné osoby mali povinnosť sa nechať zapísať alebo vyplniť evidenčný lístok v mieste, kde sa zdržujú. V prípade, že sa stravovali samé, vytvárali v podstate samostatnú domácnosť, a vznikali im tak povinnosť vyzdvihnutia a odovzdania vypísaného lístka. Ak sa stravovali v inej domácnosti (napr. ako podnájomník), bola ich povinnosťou sa nechať zapísať v evidenčnom lístku tejto domácnosti. V rámci metodických pokynov k súpisu bola riešená zvlášť ešte situácia osôb na cestách, nachádzajúcich sa v čase súpisu v nemocnici, v liečebných ústavoch. Tieto osoby mali byť zapísané na rozdiel od predchádzajúcej podskupiny, v lístkoch tých domácností, v ktorých sa stravovali pred svojim odchodom.

Špecifickou bolo postavenie osôb hromadne zásobovaných (stravovaných). Pri zamestnancoch liečebných ústavov, nemocníc a pod., aj keď sa stravovali priamo v mieste výkonu povolania, mali povinnosť sa zapísať v lístku svojej domácnosti. Na druhej strane vojaci, ktorí nepoberali potravinové lístky, evidenčný lístok nevyplňali. Rovnako do lístkov za domácnosti nesmeli byť zapísané ani osoby vykonávajúce prezenčnú vojenskú službu. Z uvedeného je tak zrejmé, že súpis nepokryl celú populáciu Slovenska, ale prezentoval len údaje za civilné obyvateľstvo. Okrem toho špecifikom oproti predchádzajúcim sčítaniam bolo, že súpis bol založený v prevažnej miere na báze bývajúcich osôb. Ani to však nie je možné brať úplne doslovne, pretože viaceré výnimky a usmernenia k metodike súpisu naznačujú, že pre určitú časť civilného obyvateľstva išlo nie o miesto bývania, ale „miesto stravovania“.

Podrobné inštrukcie, ktoré boli aj súčasťou evidenčného lístka, sa týkali tiež spôsobu vyplňania povolania. V podstate išlo o kľúčový obsahový prvok, ktorý bol základným dôvodom samotnej realizácie súpisu. V súvislosti s ním je zrejmé, že snahou bolo získať jednak informácie o súčasnom pracovnom nasadení, ako aj údaje o pracovných predpokladoch osoby. Druhý menovaný atribút bol zisťovaný priamo prostredníctvom odpovede na otázku o povolaní. Osoba mala zapísať také povolanie, ktorému sa vyučila. Nešlo teda o zamestnanie vykonávané v čase súpisu. Údaje o povolaní podľa uvedeného metodického konceptu prinášali kompetentným orgánom nenahraditeľné informácie o možných pracovných predpokladoch spísaných osôb. Išlo tak o vítané údaje najmä v smere plánovania,

aktivizácie a redistribúcie pracovných síl v spojitosti s vybranými, najmä remeselnými povolaniami, potrebnými pri obnove národného hospodárstva. Na druhej strane pri vyplňaní odpovede na druh podniku mala osoba uviesť jasne a presne druh podniku, v ktorom bola v čase súpisu zamestnaná, a tiež uviesť ako je v ňom zamestnaná. Z takejto odpovede bolo následne konštruované odvetvie a postavenie v tomto povolaní. Ak bola osoba v čase súpisu nezamestnaná, tento stav mala v evidenčnom lístku priamo uviesť.

Ako bolo uvedené vyššie, snahou súpisu bolo tiež získať údaje o rodinnom stave osôb a roku narodenia. Pôvodne sa zamýšľalo, že sa bude získavať celý dátum narodenia, no z tohto zámeru bolo napokon upustené a v evidenčnom lístku zostal len rok. Keďže súpis sa nerealizoval ku koncu kalendárneho roka (31. 12.) nie je tak možné zo získaných údajov presne konštruovať vek v dokončených rokoch. Tento údaj bol preto v pramenných dielach odhadovaný.

Z hľadiska spracovania a následnej diseminácie výsledkov povojnového súpisu zásobovaného obyvateľstva na Slovensku z roku 1946 sú analytické možnosti pomerne dobré. Celkovo boli údaje publikované v dvoch pramenných dielach⁴⁰ a niektoré čiastkové údaje boli zverejnené aj v Štatistickej príručke Slovenska z roku 1947.⁴¹ Zaujímavosťou je, že prvé pramenné dielo zo súpisu bolo vytlačené už o pár mesiacov (júl 1947) po realizácii samotnej sčítacej akcie. Určite k tomu prispela obsahová jednoduchosť a tým aj relatívna nenáročnosť spracovania súpisového materiálu v porovnaní s riadne plánovanými a informačne bohatšími sčítaniami, ako aj praktická potreba definitívnych aktuálnych údajov. Keďže v českých krajinách bol povojnový súpis realizovaný až v máji 1947, nezávisle od súpisu na Slovensku s výrazne bohatšími obsahovými prvkami, bolo možné pristúpiť k publikovaniu údajov za obe časti Československa a celú republiku až po jeho spracovaní. Navyše celý proces skomplikovala úprava administratívneho zriadenia, keď od 1. februára 1949 vstúpilo do platnosti krajské zriadenie a s ním vznikli aj nové okresy.⁴² Snahou kompetentných preto bolo poskytnúť údaje z oboch súpisov už v tomto novom usporiadaní. To v praxi znamenalo celý súpisový materiál z oboch sčítacích akcií nanovo roztriediť. Aj preto výsledné pramenné dielo bolo publikované až v roku 1951, teda po realizácii riadneho sčítania ľudu v Československu. Zaujímavosťou pritom zostáva, že predhovor k výsledkom predsedu Štátneho úradu štatistického Františka Fajfra je datovaný už k decembru 1949. Môžeme sa preto domnievať, že práce na vydaný definitívnych výsledkov dočasne zastavila alebo aspoň značne spomalila príprava a samotná realizácia sčítania ľudu v roku 1950.

Prvé pramenné dielo zo súpisu civilného obyvateľstva na Slovensku z roku 1946 obsahuje údaje o povolani a postavení k povolaniu spísaných osôb, a tiež údaje týkajúce sa vybraných remeselných živností. Celkovo je rozdelené do troch základných častí. V prvej sú publikované sumárne údaje za celé Slovensko,

⁴⁰ Konkrétne ide o Povolanie obyvateľstva na Slovensku podľa súpisu civilného obyvateľstva zo dňa 4. októbra 1946. Bratislava, 1947 a Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947. Praha, 1951.

⁴¹ Štatistická príručka Slovenska 1947. Bratislava, s. 6-40.

⁴² ŽUDEL, Juraj. Stolice na Slovensku. Bratislava, 1984, s. 182 a 183.

pričom zvlášť ide o štruktúru osôb podľa tried a skupín povolania, vekových skupín a pohlavia a zložení obyvateľstva podľa pomeru k povolaniu a postavenia v povolani činných osôb za vybrané druhy remeselných živností. Ďalšie dve časti prezentujú oba typy tabuliek v podrobnom členení za jednotlivé okresy Slovenska.

V rámci horizontálneho členenia bola aplikovaná klasifikácia tried a skupín povolani používaná už v sčítaní ľudu 1930.⁴³ Povolania konkrétne rozdeľuje do 6 hlavných tried označovaných veľkými písmenami abecedy (A – F). V rámci nich boli následne určené skupiny povolani označené rímskymi číslicami (I. – XXXIX.):

- A – Roľníctvo, lesníctvo a rybárstvo
 - I. *Roľníctvo, chov zvierat a záhradníctvo*
 - II. *Lesníctvo, poľovníctvo a rybárstvo*
- B – Priemysel a živnosti remeselné
 - III. *Baníctvo*
 - IV. *Hutníctvo*
 - V. *Spracovanie kovov*
 - VI. *Priemysel strojov a dopravných prostriedkov*
 - VII. *Priemysel kameňa a zemín*
 - VIII. *Priemysel sklársky*
 - IX. *Priemysel chemický*
 - X. *Plynárne, elektrárne a vodárne*
 - XI. *Priemysel drevársky*
 - XII. *Priemysel papiernický*
 - XIII. *Priemysel polygrafický a umelecký*
 - XIV. *Priemysel textilný*
 - XV. *Priemysel kožiarsky*
 - XVI. *Priemysel odevnícky*
 - XVII. *Priemysel obuvnícky*
 - XVIII. *Priemysel potravín a požívatín*
 - XIX. *Živnosti stavebné*
 - XIX.a *Vybrané remeselné živnosti*
 - XX. *Priemysel bez bližšieho označenia*
- C – Obchod, peňažníctvo a doprava
 - XXI. *Obchod s tovarom*
 - XXII. *Živnosti hostinská a výčapnícka*
 - XXIII. *Pomocné živnosti obchodné*
 - XXIV. *Peňažníctvo a poisťovníctvo*
 - XXV. *Pošta*
 - XXVI. *Železnice*
 - XXVII. *Ostatná doprava*

⁴³ Pozri bližšie TIŠLIAR, Pavol. Náčrt ekonomickej aktivity obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období na základe výsledkov sčítaní ľudu. In Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918 – 1939). Bratislava, 2011, s. 33-60.

D – Verejná služba a slobodné povolania

XXVIII. *Súdnictvo a verejná správa*

XXIX. *Iná verejná služba*

XXX. *Školstvo a osveta*

XXXI. *Služba zdravotnícka*

XXXII. *Slobodné povolania*

E – Domáca a osobná služba

XXXIII. *Domáce služby*

XXXIV. *Živnosti úpravnícke*

F – Iné povolania a osoby bez údajov o povolani

XXXV. *Osoby žijúce z rent a podpôr*

XXXVI. *Chovanci, študenti a žiaci mimo domova*

XXXVII. *Ostatné povolania*

XXXVIII. *Osoby bez údajov povolania*

Dôležitou úlohou súpisu bolo tiež získať informácie o vybraných remeselných živnostiach, publikované jednak v rámci triedy B a skupiny XIX.a (pozri vyššie), ale aj v samostatnej tabuľke zvlášť ako sumár za celé Slovensko, a tiež pre jednotlivé okresy Slovenska. Konkrétne išlo o 28 rôznych živností, ako napr. kováč, strojník zámočník, klampiarstvo, autodielenie, inštalatér, strelmajster, kockár, betónár, murár, tesár, lešenár a pod.

Z hľadiska vertikálneho triedenia, teda pomeru osôb k povolaniu boli v súpise rozlišované nasledujúce 4 hlavné skupiny:

1. V povolani činné
2. Domáce služobníctvo
3. Rodinní príslušníci bez vlastného povolania
4. Nezamestnaní

V rámci osôb v povolani činných sa ďalej identifikovali:

- 1a. samostatní a nájomníci
- 1b. úradníci
- 1c. odborní robotníci
- 1d. učni
- 1e. robotníci a nádenníci

V prípade rodinných príslušníkov bez vlastného povolania súpis definoval:

- 3a. deti a žiaci škôl národných
- 3b. študenti škôl stredných a odborných
- 3c. ostatní

Skupina nezamestnaných bola ďalej rozdelená na:

- 4a. úradníci
- 4b. odborní robotníci
- 4c. robotníci a nádenníci.

Druhé pramenné dielo z povojnových súpisov, vydané v roku 1951 Štátnym úradom štatistickým v Prahe, bolo tematicky rozdelené do 28 tabuliek a 3 dodatkových tabuliek. Vzhľadom na odlišné obsahové prvky zisťované v českom

a slovenskom povojnovom súpise a najmä bohatší obsah súpisu realizovaného v západnej časti republiky sa nie všetky tabuľky dotýkali aj územia a populácie Slovenska. Ako sme spomenuli vyššie, údaje boli publikované za nové územnosprávne členenie. Zmenou však prešli aj triedy povolania, keďže v českom povojnovom súpise sa už použila nová verzia klasifikácie. Tým však vznikol problém pri snahe publikovať sumárne údaje za celé Československo. Ukázali to už prvé snahy Štátneho úradu štatistického o reklasifikáciu údajov zo slovenského súpisu do novej podoby. Z pôvodného štatistického materiálu približne 12 tis. osôb nebolo možné identifikovať. Pôvodne boli najprv zaradené do skupiny osôb bez údajov o povolani. Príprava druhého pramenného diela viedla k otvoreniu tejto otázky a k snahe o ďalšiu revíziu, ktorú vykonal Slovenský plánovací a štatistický úrad. Tieto zmeny sa však napokon premietli len do tabuliek na národnej úrovni a v jednej tabuľke poskytujúcej údaje za kraje. Pre okresné a väčšinu tabuliek poskytujúcich údaje za kraje však nebolo túto revíziu možné uskutočniť.⁴⁴

V horizontálnom členení sa pracovalo s 9 triedami povolania:

1. Roľníctvo, lesníctvo a rybníctvo
2. Ťažba nerastov, priemysel a remeslá
3. Obchod a peňažníctvo
4. Doprava
5. Verejná správa a služba
6. Slobodné povolania
7. Osobné a domáce služby
8. Osoby bez zárobkového povolania
9. Ostatné povolania

Vo vertikálnej rovine (sociálna skupina) sa rozlišovali:

- A. Zárobkovo činní
- B. Pomáhajúci členovia rodín osôb samostatných
- C. Príslušníci rodiny bez vlastného povolania
- D. Samostatní bez zárobkového povolania

Zárobkovo činné osoby sa ďalej triedili na:

- A1. samostatní a nájomci
- A2. úradníci
- A3. zriadenci a odborní robotníci
- A4. robotníci a nádenníci
- A5. učni

V prípade príslušníkov rodiny bez vlastného povolania sa rozlišovalo, či išlo o:

- C1. samostatných a nájomníkov
- C2. úradníkov
- C3. zriadencov a odborných robotníkov
- C4. robotníkov, nádenníkov a učňov

⁴⁴ Bližšie pozri JUREČEK, Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947, s. 15.

Základné výsledky súpisu

Obsahová jednoduchosť povojnového súpisu z roku 1946 na Slovensku neumožňuje hlbšie a komplexnejšie analýzy stavu, charakteru a rozmiestnenia spísanej populácie. V podstate sa publikované údaje obmedzujú na početnosť obyvateľstva a jej zmeny medzi sčítaním 1930 a súpisom, a to nielen na národnej, ale aj regionálnej úrovni, ďalej na vekové zloženie spísanej populácie zásobovaných osôb, ich rodinný stav a predovšetkým pomerne podrobne boli publikované údaje týkajúce sa tried a skupín povolania a postavenia osôb v povolani. Vzhľadom na obmedzené možnosti a celkový rozsah a podrobnosť publikovaných údajov sa sústredíme predovšetkým na analýzu hlavných výsledkov každého zisťovateľného obsahového prvku súpisu.

Súpis zásobovaných osôb z roku 1946 registroval na území Slovenska celkovo 3 327 803 jednotlivcov. Pre porovnanie v roku 1930 bolo pri sčítaní ľudu prítomných na Slovensku 3 320 901 osôb a odhad pre rok 1940 predpokladá 3 542 809 osôb.⁴⁵ Dôležitým zistením pritom je, že v prvom riadne plánovanom československom sčítaní ľudu v roku 1950 počet prítomných obyvateľov na Slovensku dosahoval 3 442 317, pričom trvalo prítomné osoby tvorili 3 320 764 jednotlivcov.⁴⁶ Z tohto prehľadu je zrejmé, že výsledky súpisu zásobovaných aj napriek skutočnosti, že vzhľadom na svoju metodiku nemohli podchytiť úplne celé prítomné obyvateľstvo Slovenska, prezentujú ho pomerne spoľahlivo.

Aj keď výsledky zo sčítania ľudu 1930 a súpisu 1946 nie sú po metodologickej stránke úplne porovnateľné, autori pramenného diela⁴⁷ zo začiatku 50. rokov predsa len získané údaje komparovali, a to nielen na celoslovenskej, ale aj okresnej úrovni. Ako je zrejmé už z vyššie prezentovaného číselného prehľadu medzi oboma sčítacími akciami by pribudlo na Slovensku len približne 7 tis. osôb, no medzi sčítaním 1930 a 1940 by to podľa odhadu mohlo byť až niečo viac ako 220 tis. Aj to potvrdzuje, aké významné populačné pohyby nastali na konci a tesne po skončení druhej svetovej vojny.

Na regionálnej úrovni boli predmetné zmeny v počte obyvateľov ešte výraznejšie. Z celkového počtu 90 okresov⁴⁸ až v 26 došlo k populačnému úbytku. Absolútne najväčšie straty pritom zaznamenali okresy Košice (-15,5 tis. osôb), Nová Baňa (-4,4 tis.), Lučenec (-3,3 tis.), Gelnica (-3 tis.), Snina (-2,3 tis.), Rimavská Sobota (-2,1 tis.) a Žilina (-2 tis.). V rozmedzí 1 – 2 tis. osôb sa populačný úbytok pohyboval aj v ďalších 7 okresoch (Revúca, Rožňava, Michalovce, Svidník, Moldava nad Bodvou, Malacky, Myjava). V okresoch Nová Baňa (-13 p.b.), Košice (-12,5 p.b.), Gelnica (-10,5 p.b.) tvoril identifikovaný populačný úbytok viac ako 10 percentuálnych bodov z miestnej populácie z roku 1930. Nad 5 p.b. sa pritom nachádzali ešte ďalšie 4 okresy: Snina (-8,4 p.b.), Revúca (-8,2 p.b.), Svodník (-7,7 p.b.) a Rimavská Sobota (-7,2 p.b.).

⁴⁵ Bližšie Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 24

⁴⁶ Bližšie Sčítání lidu a soupis domů a bytů v Republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I. Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupisu domů a bytů za kraje, okresy a města, Praha, 1957, s. 3.

⁴⁷ Konkrétné ide o Tab.1 Rozloha, domy, byty a domácnosti, obyvateľstvo podľa pohlaví, jeho prírastek, príp. úbytok a hustota; data za kraje, okresy a obce s 5000 a více obyvateľmi pre slovenské územie publikovaná v Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947, s. 9-11.

⁴⁸ Údaje boli publikované za administratívne členenie platné od 1. 2. 1949.

Ako je z uvedeného zrejmé, z veľkej časti išlo o okresy východného a čiastočne stredného Slovenska. Rovnako v relatívnom vyjadrení tieto celky dominovali. Išlo o dôsledok viacerých migračných pohybov, medzi ktoré je potrebné zaradiť jednak evakuáciu nemeckého obyvateľstva tesne ku koncu vojny, ktorý osciluje na hodnotách 70 – 120 tisíc osôb,⁴⁹ ale rovnako aj postupné vysídľovanie nemeckého obyvateľstva zo Slovenska. Z časti to bol aj dôsledok sovietskej povojnovej repatriácie,⁵⁰ v rámci ktorej k 1. 3. 1946 odišlo z Československa do Sovietskeho zväzu vyše 40,5 tisíc osôb, z toho takmer 34,5 tisíc civilistov. V roku 1946 sa začal aj proces príprav na výmenu obyvateľov so susedným Maďarskom a na základe dohody Československa a Sovietskeho zväzu (1945) aj príprava k odstúpeniu Podkarpatskej Rusi, s čím rovnako súviseli ďalšie migračné pohyby formou inštitútu opcie a dotkla sa najmä východného Slovenska.⁵¹

Prírastok obyvateľstva nad 5 p.b. dosahovalo celkovo 28 okresov. Jednoznačne najvýraznejšie vzrástla populácia v niektorých okresoch stredného Slovenska. Išlo najmä o okres Turčianske Teplice (o 8,6 tis. osôb, takmer 35 p.b.), Kremnica (8,1 tis.; 29 p.b.), Považská Bystrica (5,1 tis.; 17 p.b.), Partizánske (5,4 tis.; 16 p.b.) a Prievidza (7,3 tis.; 13 p.b.). Značné relatívne prírastky (nad 10 p.b.) dosiahol aj okres Poprad, Sabinov a Šamorín. V absolútnom vyjadrení najväčší počet obyvateľov medzi rokom 1930 a 1946 pribudol v okrese hlavného mesta. Išlo o takmer 8,7 tis. osôb, čo však v relatívnom vyjadrení znamenalo prírastok približne 5,5 percentuálneho bodu.

Vývoj obyvateľstva medzi sčítaním ľudu 1930 a súpisom z roku 1946 dokážeme hodnotiť vďaka publikovaným údajom aj pre obce s viac ako 5 tis. obyvateľmi. Celkovo išlo vrátane Bratislavy o 62 sídel. Aj v ich prípade nachádzame značné rozdiely. Na jednej strane máme výrazne stratové mestá ako Rimavská Sobota (-1,9 tis. osôb; -19 p.b.), Liptovský Svätý Mikuláš (-1,3 tis.; -18,6 p.b.), Bardejov (-1,3 tis.; -17,3 p.b.), Lučenec (-2,7 tis.; -17 p.b.), Šurany (-1,0 tis.; -16,6 p.b.), Levoča (-1,4 tis.; -16,6 p.b.) a Michalovce (-1,2 tis.; -10,4 p.b.), ktoré v predmetnom období prišli o viac ako desatinu zo svojej populácie a na druhej to boli výrazne ziskové sídla ako Považská Bystrica (4,2 tis.; 128 p.b.), Filákov (1,6 tis.; 38 p.b.), Podunajské Biskupice (1,3 tis.; 35 p.b.), Komárno (5,6 tis.; 26,5 p.b.), Košice (18,4 tis.; 26,3 p.b.) či Brezno (1 tis.; 21,1 p.b.). Celkovo zo spomínaných 62 obcí

⁴⁹ SCHVARC, Michal – HANULA, Matej. Evakuácia nemeckého obyvateľstva zo Slovenska (1944 – 1945) v kontexte migračných pohybov etnických Nemcov v juhovýchodnej Európe koncom II. svetovej vojny. In ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol a kol. Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948). Banská Bystrica, s. 407; tiež SCHVARC, Michal. „Kulturraub“ alebo záchrana kultúrneho dedičstva? Evakuácia archívov a kultúrnych pamiatok nemeckými orgánmi zo Slovenska koncom 2. svetovej vojny. In Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2013, roč. 1, č. 1, s. 75-82.

⁵⁰ ŠMIGEL, Michal. Sovietska repatriačná akcia a jej špecifiká na Slovensku (1944 – 1952). In Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948). Banská Bystrica, s. 461; tiež DROZD, Roman – ŠMIGEL, Michal. The extinction of the Ukrainian culture of the Polish-Ukrainian-Slovak borderland and the image of the „Ukrainian Banderite“ in Polish and Czechoslovak literature, journalism and cinematography, mid-1940s-1980s. In Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2020, roč. 8, č. 1, s. 95 a 96.

⁵¹ ŠMIGEL, Michal. Presídlenie slovenských Rusínov do ZSSR (1947) v kontexte povojnovej československo-sovietskej výmeny obyvateľstva. In Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948). Banská Bystrica, s. 477-506.

s viac ako 5000 obyvateľmi medzi rokmi 1930 a 1946 vzrástla ich populácia o viac ako 10 percentuálnych bodov v 15 sídlach.

Okrem zmien v počte osôb, a to najmä na regionálnej úrovni, výsledky súpisu zásobovaných osôb v roku 1946 naznačili pokračovanie trendu postupného úbytku detskej zložky a naopak nárast populácie v reprodukčnom a produktívnom veku. Kým podľa sčítania ľudu 1930 tvoril podiel detí do 15 rokov necelých 32 %, v súpise táto zložka predstavovala už len niečo viac ako 28,4 %. Vo veku 15 – 49 rokov pritom bolo spísaných takmer 53 % obyvateľov, kým v roku 1930 to bolo len približne 51 %. Mierne vzrástlo aj zastúpenie poreprodukčnej a seniorskej časti populácie. Podľa súpisu osoby vo veku 50 a viac rokov tvorili takmer 18,7 %, čo bolo približne o 1,5 p.b. viac ako v sčítaní ľudu 1930. Rozdiely v seniorskej zložke (65 a viac rokov) však boli menšie a najmä vďaka nepriaznivým úmrtnostným pomeroch a pretrvávajúcej relatívne krátkej strednej dĺžke života⁵² tvorila táto časť obyvateľstva stále len okolo 6,7 % (v roku 1930 to bolo približne 6 %). Vzhľadom na uvedené štrukturálne zmeny sa zvýšila hodnota priemerného veku populácie, a to na necelých 30,4 roka. Pre porovnanie podľa posledných dostupných údajov z medzivojnového Československa v roku 1937, tento ukazovateľ nedosahoval ani 29 rokov.⁵³ Populácia Slovenska tak stále patrila v európskom priestore k najmladším (podiel seniorov nižší ako 7 %⁵⁴) s výraznou prevahou detskej zložky, keď na 100 detí do 15 rokov pripadalo len asi 35 osôb starších 60 rokov. V porovnaní s druhou polovicou 30. rokov však išlo o signifikantný nárast, keďže v tomto období index starnutia dosahoval menej ako 30 seniorov na 100 detí.⁵⁵

Index maskulinity potvrdzuje pretrvávajúcu prevahu žien, keď v roku 1946 medzi spísanými osobami na 1000 žien pripadalo približne 928 mužov (v roku 1930 to bolo približne 940 mužov). Nižšiu úroveň môžeme vysvetliť absenciou najmä vojenskej zložky v súpise, čo sa napokon potvrdzuje aj pri detailnejšej analýze indexu maskulinity podľa veku. Prevahu mužov v populácii Slovenska identifikujeme v prvých troch vekových skupinách, teda v celej detskej zložke do 15 rokov, no už vo veku 15 – 19 rokov mali miernu prevahu ženy (index dosiahol hodnotu 998 mužov). V nasledujúcom veku 20 – 24, ktorý bol typický vykonávaním prezenčnej vojenskej služby však index maskulinity výrazne poklesol až pod hranicu 770 osôb, aby v nasledujúcich vekových skupinách došlo k nárastu až na 970 mužov (vek 35 – 39 rokov). Od tohto vekového spektra sa však prehlbuje vzhľadom na horšie úmrtnostné pomery (a prípadne aj vyššiu emigráciu mužov) prevaha žien. Týka sa to najmä seniorského veku, kde dominancia žien bola už pomerne výrazná, keďže index sa pohyboval v rozmedzí 350 – 820 mužov na 1000 žien podľa vekovej skupiny.

⁵² Bližšie k tejto problematike pozri ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. 100 rokov obyvateľstva Slovenska. Od vzniku Československa po súčasnosť. Bratislava, 2018, s. 220-232.

⁵³ Detailne je vývoj vekovej štruktúry populácie Slovenska analyzovaný v práci ŠPROCHA – TIŠLIAR, Demografický obraz, s. 53-80.

⁵⁴ MAŠKOVÁ, Miroslava. Demografické stárnutie vo vyspelých zemích sveta ve druhej polovine 20. storočia. In PAVLÍK, Zdeněk – KUČERA, Milan (eds.). Populační vývoj České republiky 1998. Praha, 1999, s. 81-89.

⁵⁵ ŠPROCHA – TIŠLIAR, Demografický obraz, s. 63.

V populácii dospelých osôb mali podľa výsledkov súpisu zásobovaných osôb na Slovensku v roku 1946, podobne ako v predchádzajúcich riadnych sčítaniach ľudu, prevahu ženatí muži a vydaté ženy. Zaujímavosťou však je, že v porovnaní s posledným československým sčítaním 1930 došlo k pomerne významnému nárastu ich váhy. U mužov tvorili osoby žijúce v manželstve v čase súpisu viac ako 62 % (v roku 1930 to bolo 59 %) a na vydaté ženy pripadalo približne 58,5 % (v roku 1930 niečo viac ako 57 %). Opačne sa vyvíjalo zastúpenie ostatných skupín rodinného stavu. Aj vzhľadom na pokles počtu a podielu detí sa znížilo percento slobodných, ktorí u mužov tvorili asi tretinu a u žien viac ako štvrtinu. Rovnaký trend v porovnaní s cenzom 1930 zaznamenali ovdovení, ktorí v mužskej časti populácie Slovenska po druhej svetovej vojne predstavovali len asi 4 % a u žien menej ako 15 %. Zanedbateľné počty a tým aj zastúpenie identifikovali výsledky súpisu zásobovaných osôb u rozlúčených a rozvedených. Medzi mužmi išlo asi len o 1600 osôb (0,1 %) a u žien to bolo necelých 3,2 tis. (0,3 %).

Kombinácia rodinného stavu a veku umožňuje hlbší pohľad smerom k tejto štruktúrálnej charakteristike obyvateľstva Slovenska v prvých povojnových mesiacoch. Vzhľadom na vysokú (a aj pomerne skorú) sobášnosť⁵⁶ pozorujeme aj pomerne rýchly vznik prevahy osôb v manželstve. U oboch pohlaví k tomu došlo už vo veku 25 – 29 rokov. Kým v mužskej časti populácie, ale slobodní stále ešte predstavovali takmer 49 %, u žien to nebola ani štvrtina. Údaje zo súpisu tiež potvrdzujú stále pretrvávajúcu univerzálnosť života v manželskom zväzku. Podiel slobodných vo veku 45 – 54 rokov sa u mužov totižto pohyboval len na úrovni 4 – 5 % a u žien tieto osoby predstavovali približne 7,0 – 7,5 %. Vzhľadom na spomínané nepriaznivé úmrtnostné pomery a prevládajúcu mužskú nadúmrtnosť najmä v spojitosti s poreprodukčným vekom, môžeme vo výsledkoch postupne identifikovať rastúci význam ovdovených. Ide predovšetkým o ovdovené ženy, ktoré už vo veku 45 – 49 rokov tvorili v populácii Slovenska viac ako desatinu. Pre porovnanie u mužov takýto podiel ovdovení dosahovali podľa údajov zo súpisu 1946 až vo veku 60 – 64 rokov. Okrem vyššej úmrtnosti mužov na častejšiu prítomnosť ovdovených žien v populácii Slovenska mala s najväčšou pravdepodobnosťou vplyv aj ich nižšia šanca na opakovaný vydaj. Preto na začiatku seniorského veku už jasne dominovali ovdovené ženy a vo veku 80 a viac rokov predstavovali viac ako 80 % z celej ženskej populácie. Na druhej strane u mužov vdovci vo veku 70 – 74 rokov tvorili ešte stále len niečo viac ako štvrtinu a až v najstarších vekoch (85 a viac rokov) mali viac ako polovičné zastúpenie.

Výsledky všetkých československých sčítaní, ako aj sčítania ľudu z okliešteného Slovenska v roku 1940 potvrdzovali pretrvávanie dominancie primárneho sektora (roľníctva, lesníctva a rybárstva) medzi v povolani činnými osobami, ako aj osobami závislými od tohto sektora. Súčasne však bolo možné identifikovať jeho klesajúci vplyv.

Podľa údajov zo súpisu 1946 prislúchalo celkovo k roľníctvu, lesníctvu a rybárstvu niečo viac ako 1,6 mil. osôb, čo v relatívnom vyjadrení predstavovalo približne 48 % celej populácie povojnového Slovenska. V porovnaní s rokom 1930

⁵⁶ Bližšie napr. ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. 100 rokov obyvateľstva Slovenska. Od vzniku Československa po súčasnosť. Bratislava, 2018, s. 122-131.

to bol úbytok o takmer 9 p.b. (tab. 1). Na druhej strane vzrástol počet i podiel osôb prislúchajúcich k priemyslu a živnosti. V súpise 1946 bolo do tejto triedy zaradených viac ako 755 tis. obyvateľov, čo predstavovalo takmer 23 % z celej povojnovej populácie podliehajúcej súpisu. V ďalších dvoch triedach: obchod, peňažníctvo a doprava, ako aj verejná služba slobodné povolania k výraznejším zmenám nedošlo. V druhej menovanej triede identifikujeme miery pokles pod hranicu 6 %, čo v absolútnom vyjadrení bolo približne 194 tis. obyvateľov.

Rok	A	B	C	D	E	F
<i>Absolútny počet osôb prislúchajúcich k triede povolania</i>						
1946	1 600 124	755 055	333367	194 096	36 188	408973
1940	1843133	743311	341 845	195 102	33 613	385805
1930	1 887 062	633 750	337149	209 701	253 239	
<i>Osoby prislúchajúce k triede povolania na 100 obyvateľov (%)</i>						
1946	48,1	22,7	10,0	5,8	1,1	12,3
1940	52,0	21,0	9,6	5,5	0,9	10,9
1930	56,8	19,1	10,2	6,3	7,6	

A – Roľníctvo, lesníctvo a rybárstvo; B – Priemysel a živnosti remeselné; C – Obchod, peňažníctvo a doprava; D – Verejná služba a slobodné povolania; E – Domáca a osobná služba; F – Iné povolania a osoby bez údajov o povolani

Tab. 1. Štruktúra osôb na Slovensku podľa hlavných tried povolania vo výsledkoch sčítaní ľudu z rokov 1930, 1940 a súpisu zásobovaných osôb z roku 1946⁵⁷

Približne desatina populácie zostávala závislá od príjmov plynúcich z obchodu, peňažníctva a dopravy. Len veľmi malá časť populácie (niečo viac ako 1 %, 36 tis. osôb) získavalo obživu z domácich a osobných služieb. Išlo najmä o rôzne služby poskytované samostatne alebo v domácnostiach a v menšej miere aj rôzne úpravnícke živnosti. Posledná sledovaná trieda povolani označená ako iné povolania a osoby bez údajov o povolani zahŕňala viac ako 12 % spísanej povojnovej populácie Slovenska, teda takmer 409 tis. osôb. Pri detailnejšom členení môžeme vidieť, že išlo jednak o osoby žijúce z rent a podpôr (113 tis.), chovancov ústavov, študentov, žiakov bývajúcich mimo domova (25,5 tis.) a len malú časť (5,6 tis.) tvorili tzv. ostatné povolania, ktoré nebolo možné zatriediť do iných tried a skupín. Najväčšiu časť v tejto triede však predstavovali osoby, u ktorých sa v súpise nepodarilo zistiť údaj o povolani. Celkovo išlo o takmer 265 tis. osôb, čo predstavovalo takmer 8 % z celej povojnovej populácie Slovenska.

Celkovo v povojnovom súpise bolo zistených viac ako 1,2 mil. osôb v povolani činných. To predstavovalo viac ako 36 % z celej populácie. Vzhľadom na výrazne odlišnú mieru zapojenia mužov a žien do pracovného procesu, na ktorú v medzivojnovom období upozorňovali výsledky všetkých riadnych cenzov⁵⁸, nie je

⁵⁷ Zostavené z údajov publikovaných v Štatistická príručka Slovenska 1947, s. 24.

⁵⁸ Napríklad ŠPROCHA – TIŠLIAR, 100 rokov obyvateľstva Slovenska, s. 320-330.

prekvapivé, že ani v prvých mesiacoch po druhej svetovej vojne ešte nedošlo k výraznejšej zmene. Kým spomedzi všetkých mužov v povolani činní tvorili takmer 57 % a ďalších 9 % pripadalo na osoby pomáhajúce, u žien jednoznačne mali prevahu osoby bez povolania, ktoré predstavovali takmer 59 % z celej ženskej populácie. Priamo v povolaní činných súpis z roku 1946 zistil len niečo viac ako 17 % žien a ďalšiu necelú štvrtinu tvorili ženy v pozícii pomáhajúceho člena rodiny. Skupinu domáceho služobníctva tvorilo len necelých 15 tis. osôb, čo predstavovalo približne 0,5 % z celej spísanej populácie povojnového Slovenska (tab. 2). Rovnako súpis identifikoval minimálny počet nezamestnaných osôb. Celkovo išlo o približne 6,5 tis. teda len 0,2 % zo spísaného obyvateľstva.

Postavenie v povolaní	Spolu	Muži	Ženy	Spolu	Muži	Ženy
	Počet osôb			Podiel (%)		
V povolaní činní	1 204 965	906 543	298 422	36,2	56,6	17,3
Pomáhajúci členovia rodiny	549 822	143 261	406 561	16,5	8,9	23,6
Domáce služobníctvo	14 991	6 636	8 355	0,5	0,4	0,5
Nezamestnaní	6 528	5 486	1 042	0,2	0,3	0,1
Rodinní príslušníci bez povolania	1 551 497	540 194	1 011 303	46,6	33,7	58,6
Prítomné obyvatelstvo	3 327 803	1 602 120	1 725 683	100,0	100,0	100,0

Tab. 2. Postavenie v povolaní osôb na Slovensku podľa súpisu zásobovaného obyvateľstva v roku 1946⁵⁹

V kontexte mladej populácie a výrazného zastúpenia detskej zložky (pozri vyššie) potom neprekvapuje, že aj po druhej svetovej vojne tvorili rodinní príslušníci bez povolania takmer 47 %, teda predstavovali najpočetnejšiu skupinu osôb identifikovaných v súpise vzhľadom na ich postavenie v povolaní.

Jednoznačne najpočetnejšou sociálnou skupinou v rámci osôb v povolaní činných boli samostatní a nájomníci, ktorých tvorilo takmer 531 tis. jednotlivcov, teda približne 44 % priamo zamestnaných. Druhou početne najväčšou boli robotníci a nádenníci s takmer 374 tis. (31 %). Počet zriadencov a odborných robotníkov dosahoval v povojnovom Slovensku v roku 1946 necelých 169 tis. osôb, čo bolo asi 14 % z povolania činných. Najmenej početnými bola skupina úradníkov, ktorých bolo len niečo viac ako 100 tis. (8 %) a učňov v čase súpisu len približne 31 tis. (menej ako 3 %)

⁵⁹ Zostavené z údajov publikovaných v Povolanie obyvateľstva na Slovensku podľa súpisu civilného obyvateľstva zo dňa 4. októbra 1946, s. VIII-IX.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

MVSR – Štátny archív Košice, pobočka Rožňava,
f. Okresný úrad v Revúcej, 1923 – 1945
MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave,
f. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave, 1945 – 1951 (1952)

Dobová tlač:

Slovenská pravda, 23. marec 1941

Dobové publikácie:

Povolanie obyvateľstva na Slovensku podľa súpisu civilného obyvateľstva zo dňa 4. októbra 1946. Bratislava : Štátny plánovací a štatistický úrad, 1947.
Souspisy obyvateľstva v Československu v letech 1946 a 1947. Praha: Státní úřad statistický, 1951.
Sčítání lidu a soupis domů a bytů v Republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I. Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupisu domů a bytů za kraje, okresy a města, Praha: Státní úřad statistický, 1957.
Štatistická príručka Slovenska 1947. Bratislava: Štátny plánovací a štatistický úrad, 1947.
Štatistické zprávy, č. 6, roč. II/1941, séria A, 1
Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu 1946

Monografie a zborníky ako celok:

LETZ, Róbert. Slovenské dejiny V. 1938 – 1945. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012.
LETZ, Róbert. Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2021.
LONDÁK, Miroslav. Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960). Bratislava: VEDA, 1999.
PRŮCHA, Václav a kol. Hospodárske dejiny Československá v 19. a 20. stolytí. Bratislava: Pravda, 1974.
PRŮCHA, Václav a kolektív. Hospodárske a sociálne dejiny Československa 1918 – 1992. 2. Díl Období 1945 – 1992. Brno: Doplněk, 2009.
ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940. Brno: Tribun EU, 2012.
ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. 100 rokov obyvateľstva Slovenska. Od vzniku Československa po súčasnosť. Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, FiF UK Bratislava, 2018.
TIŠLIAR, Pavol. Mimoriadne sčítanie ľudu z roku 1919: Príspevok k populačným dejinám Slovenska. Bratislava: STATIS, 2007.
TIŠLIAR, Pavol. Národnostný kataster Slovenska v roku 1940. Bratislava : Slovenský národný archív, 2011
VAŇO, Boris. a kolektív. Obyvateľstvo Slovenska 1945 – 2000. Bratislava: INFOSTAT, 2001.
ŽUDEL, Juraj. Stolice na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1984.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- DROZD, Roman – ŠMIGEL, Michal. The extinction of the Ukrainian culture of the Polish-Ukrainian-Slovak borderland and the image of the „Ukrainian Banderite“ in Polish and Czechoslovak literature, journalism and cinematography, mid-1940s-1980s. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2020, roč. 8, č.1, s. 91-116.
- HALLON, Ľudovít – FABRICIUS, Miroslav. Slovensko-nemecké hospodárske vzťahy a vojnové škody na prelome rokov 1944 – 1945. In HALLON, Ľudovít – MIČKO, P. (eds.). *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945*. Bratislava: VEDA, 2019, s. 472-542.
- MAŠKOVÁ, Miroslava. Demografické stárnutí ve vyspělých zemích světa ve druhé polovině 20. století. In: PAVLÍK, Zdeněk – KUČERA, Milan (eds.). *Populační vývoj České republiky 1998*. Praha: Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 1999, s. 81-89.
- SCHVARC, Michal. „Kulturraub“ alebo záchrana kultúrneho dedičstva? Evakuácia archívov a kultúrnych pamiatok nemeckými orgánmi zo Slovenska koncom 2. svetovej vojny. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, roč. 1, č. 1, s. 75-82.
- SCHVARC, Michal. Majorita – minorita. Vzťah Nemcov a Slovákov v rokoch 1939 – 1945 na príklade obce Handlová. In MIČKO, Peter a kol. *Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1938 – 1948*. Banská Bystrica: UMB, 2009, s. 65-90.
- SCHVARC, Michal – HANULA, Matej. Evakuácia nemeckého obyvateľstva zo Slovenska (1944 – 1945) v kontexte migračných pohybov etnických Nemcov v juhovýchodnej Európe koncom II. svetovej vojny. In ŠMIGEL, Michal – TIŠLIAR, Pavol a kol. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica: Belianum, s. 368-408.
- ŠMIGEL, Michal. Sovietska repatričná akcia a jej špecifiká na Slovensku (1944 – 1952). In *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica: Belianum, s. 452-460.
- ŠMIGEL, Michal. Presídlenie slovenských Rusínov do ZSSR (1947) v kontexte povojnovej československo-sovietskej výmeny obyvateľstva. In: *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica: Belianum, s. 471-513.
- TIŠLIAR, Pavol. Náčrt ekonomickej aktivity obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období na základe výsledkov sčítaní ľudu. In *Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918 – 1939)*. Bratislava: Slovenský národný archív, 2011, s. 33-60.
- TIŠLIAR, Pavol. Cesta k prvému úradnému lexikónu sídel na Slovensku. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2015, roč. 3, č.1, s. 51-62.
- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Malé dejiny veľkých akcií: Sčítanie ľudu z roku 1919. In *Studia Historica Nitriensia*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 113-130.

Počet slov: 9255

Počet znakov (vrátane medzier): 63 755